

03

Ágnes SZÉCHENYI

Budimpešta

Izvorni znanstveni rad

***Sentimentalno putovanje* Ferenca Fejtöa – u generacijskom okviru**

S*entimentalno putovanje*, niz eseja, svojevrsna *ars poetica* Ferenca Fejtöa posebno su dragi hrvatskim čitateljima. Duh mjesta u središte ove konferencije mogao bi staviti analizu poveznosti sa Zagrebom. To sam doznala iz izuzetno temeljite studije Franciske Ćurković-Major.¹ Ni na trenutak ne dovodeći u pitanje jedinstvenost hrvatskih poveznica Fejtöve knjige, propitujem „domaću”, mađarsku, ideološko iskustvo nove države, kontekst, diskurs i opće raspoloženje u kojemu je knjiga nastala. Otkrivam u kakav se niz generacijskih ispovijesti uklapa, pokušavam odgovoriti na pitanje zašto su nastala ta djela.

Fejtöv roman-dnevnik i danas je istaknuto djelo toga razdoblja koje se čita kao dio kanona. To bi bilo tako čak i pod uvjetom da se po povratku iz emigracije – godine 1989., u mjesecu u kojem je sahranjen Imre Nagy – nije upravo tom knjigom želio ponovo predstaviti mađarskim čitateljima. Prema mom uvjerenju ta je knjiga, najprije objavljivana u nastavcima, uvelike utjecala na njegova dva suvremenika, od njega starijeg Pála Ignotusa (1901–1978) i godinu dana mlađeg Gyulu Schöpflina (1910–2004). Obojica su se u javnosti pojavila s osobnim, i to u više pogleda intimnim iskazima kakvih u mađarskoj književnosti nema mnogo. Budući da još nije došlo do komparativnog čitanja tih dvaju tekstova, ovdje uspoređenih s Fejtöm, nešto ću više reći o njima.

¹ Franciska Ćurković-Major, „Zágráb képe Fejtő Ferenc Érzelmes utazás című regényében”, *Tiszatáj* 56, 10. sz. (2002): 77–87.

U zadanim okvirima ne mogu se baviti pitanjem književne vrste i na koje se povijesne prethodnice – *confessio, credo, ispovijedi* – oslanjaju ta tri teksta.² Fejtöa, Ignotusa i Schöpflina osim zajedničke generacijske pripadnosti, povezuje i kasnija sudbina. Sva trojica izbjegla su u emigraciju. Fejtö i Ignotus zajedno su 1938. godine otputovali u Pariz jer su njihovo židovsko porijeklo i političko stajalište predstavljali opasnost, Fejtöa su čak počeli istraživati zbog jednog od njegovih posljednjih tekstova koji je napisao u domovini. Na prijelazu iz 1949. u 1950. godinu Gyula Schöpflin je – nakon prekretnice koja je pokazala suštinu Rajkove parnice, potencijalno opasne i po njega, a i zbog toga što se dotada u njemu malo po malo učvrstilo odbijanje komunizma – kao poslanik Narodne Republike Mađarske u Stockholmu izabrao emigraciju.³ Njih trojica bila su u kontaktu i u emigraciji, od sedamdesetih su godina surađivali u časopisima *Irodalmi Ujság* (Književne novine) i *Magyar Füzetek* (Mađarske sveske), usklađivali su se u akcijama kojima su iz inozemstva pokušavali omekšati komunizam. Od komunizma – u koji su u različitoj mjeri sva trojica vjerovala – u potpunosti su se okrenuli, dok su svoja ljevičarska (liberalna ili socijaldemokratska) uvjerenja zadržali.

Poznati su povijesni događaji i pozadinski biografski podaci koji se tiču Fejtöa (ali i sve trojice u slučaju važnih događaja): veliki radnički prosvjed u Budimpešti 1. rujna 1930. godine, primicanje ljevici Društva „Bartha Miklós”, pogubljenje Imrea Sallaija i Sándora Fürsta 1932; te utjecaj djela poput Kischovih izvještaja Egona Erwina, romana Uptonia Sinclaira, Romaina Rollanda, H.G. Wellsa, Ilje Ehrenburga, Ilfa i Petrova, Gladkova. U ljevičarkim komunističkim krugovima – to je u Fejtövom slučaju značilo marksističku studijsku grupu na budimpeštanskom fakultetu za humanističke znanosti, uključujući Lászla Rajka, Pétera Móda, Károlya Olta, Bélu Szásza i Gyulu Schöpflina, sina Aladára Schöpflina – poznavali su izvještaje američkog novinara Louisa Fischera⁴ o Oktobarskoj re-

² U jednom drugom, opširnijem istraživanju tekst se može iznova čitati na temelju teorijskih razmatranja pisanja životopisa, no toga se sada neću doticati, s obzirom na to da mi je cilj prikazati odnos spram primarne, referencijalne doživljajne građe.

³ Između 1. veljače 1946. i 20. kolovoza 1949. nastala je „druga mađarska republika”, nju je slijedio narodnorepublički oblik države. Nekoliko mjeseci nakon prekretnice, u siječnju 1950. Gyula Schöpflin „istupio je” iz „povijesti”. Schöpflin Gyula, *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*, (Budapest: Magvető–Pontus, 1991), 310–311.

⁴ Louis Fischer (1896–1970), američko-židovski novinar. Kao mladić preselio se u Palestinu i pridružio židovskoj legiji. U SAD-u je bio suradnik jedne novinske agencije u New Yorku, potom je došao u Europu i izvještavao iz Berlina. Početkom dvadesetih godina preselio se u Sovjetski Savez i postao veliki komunist, zbog čega su ga na zapadu mnogi napadali, a Trocki ga je nazvao Staljinovim agentom i trgovcem laži. Fischer je rekao da je uzrok gladi u Ukrajini bio ukrajinski nacionalistički rudarski rad, nije želio vidjeti krivnju sustava. Također je sudjelovao u španjolskom građanskom ratu. Nakon razočaranja sudjelovao je u knjizi o svjedocanstvima šest poznatih bivših komunista (Arthur Koestler, Ignazio Silone, Richard Wright, André Gide, Stephen Spender i Louis Fischer) *The God that Failed* (Editor Richard Crossman, New York: Harper & Brithers, 1949).

voluciji⁵. Pokušali su osnivati časopise – jedan od njih je bio *Valóság* (Stvarnost) s pjesmama Attile Józsefa i Miklósa Radnótiya. Nakon uređivanja i ilegalnog dijeljenja letaka na sveučilištima u Budimpešti i Pečuhu, uslijedilo je uhićenje, Fejtö je završio u zatvoru. U međuvremenu je na vlast došao Adolf Hitler i to tako što su njemački komunisti izdali njemačke socijaldemokrate i podržali ga u osvajanju kancelarskog mjesta. Sljedeće godine već ga se moralo službeno oslovljavati s *Führer* i pozdravljati s „Heil Hitler!” prema uzoru na „Heil, Rienzli!” iz Wagnerove opere. Nakon što je u svibnju 1933. godine, nakon gotovo jedanaest mjeseci izišao iz zatvora, slušajući uvečer mađarski program na moskovskom radiju još je uvijek bio ganut Internacionalom⁶ koju su ceremonijalno puštali.

U ljeto 1934. – umoran od šoka uzrokovanog zatvorom, a koji je također pretrpjela i njegova obitelj u Nagykanizsi, od teškoća koje su ga priječile u stjecanju željene učiteljske diplome, što mu je onemogućilo pokušaj stvaranja egzistencije u onoj Mađarskoj u kojoj je osnovan Nacionalni odbor nezaposlenih intelektualaca koji je pružao pomoć kršćanima – usprkos svemu odlučio se na putovanje u Jugoslaviju⁷, na posjet obitelji i odmor na moru. Naravno, to putovanje za intelektualca takvog duhovnog apetita kao što je bio Fejtö bilo je puno susreta, na primjer s Vladkom Mačekom i Miroslavom Krležom. Međutim, zanemarimo sada biografsku nit i radije se usredotočimo na to kakvim je ideološko-životnim zaključcima i završnim riječima vodilo jednomjesečno ljetno putovanje. Vrijednost ovog zaključka je tim važnija, jer je Fejtö cijeli život ostao dosljedan ideji, svetonazoru formiranomu u Dubrovniku. Iskaz o tome napisao je nakon svog okretanja socijaldemokraciji. „Bit će u njemu slobode, prilike za krivovjerje, čemu sam sklon; i bit će discipline, bez koje je sloboda rasulo i nehaj. Bit će prilike za udruživanje, zajedništvo, a istovremeno i za higijensku usamljenost. Neovisnost od predrasuda, propisa, a istovremeno i ponizno pokoravanje pred konačnim istinama bez kojih nije vrijedno živjeti. Bit će u njemu pobožnosti i poruge, zajednički kult pisanja i čovječanstva, pametne hrabrosti i potrebnog kukavičluka, ravnoteže i opreznog opipavanja. Mislim da sam shvatio duh zapada čija je tajna upravo ravnoteža između destruktivnog i konstruktivnog ponašanja. Da bi čovjek stvarao, potrebna mu je strpljiva trezvenost, ali i neka ludost, neka vjera. U svom svjetonazoru vodim računa o

⁵ François Fejtö, *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, prevela Melita Wolf, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989), 54.

⁶ François Fejtö, *Od Budimpešte do Pariza...*, 63.

⁷ „Godine 1930. glavni grad je osigurao 250 tisuća penga (*mađarska valuta 1927–1946*, op. prev.) za zapošljavanje 600 nezaposlenih intelektualaca u Budimpešti, tako da su za pet mjeseci rada dobili pomoć od mjesečno 80 penga, osam tisuća ih se prijavilo za posao.“ Gyáni Gábor, „Közmunka a Horthy-korban: az állami szociálpolitika megoldási kísérletei“, *História* 33, br. (2011): 32. Godine 1936. u Mađarskoj je bilo 34.500 nezaposlenih intelektualaca. Ungváry Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege: diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919-1944* (Pečuh – Budimpešta: Jelenkor Kiadó, 2013.), 177.

takvom potrebnom ludilu, o nekoliko ukorijenjenih ideja od kojih ne želim odustat. Takva je »fiksna ideja« moje poistovjećivanje s onima koji prolaze loše i općenito siromasima. To je ludost jer sam svojim podrijetlom, obrazovanjem i svojim potrebama građanin, jer volim građansku udobnost, sumnju i sigurnost, građanske prehrabene navike i samosvijest, vagone drugog razreda, prve redove prizemlja.” A na kraju u suprotnosti pomiješanoj s paradoksom sažima tko je on, što je on zapravo: „milijunaš po zahtjevima, a proleter po džepu”.⁸ Njegova građanska obitelj, otac liberalnog duha, izdavač i trgovac knjigama bili su pogođeni raspadom Monarhije, gubitkom zaleđa Nagykanizse, a ozbiljno su osjetili i posljedice krize. Stajao je tamo u zatvorskom hodniku dok su mu odvodili sina, a ipak je bio ponosan na njega.

Godinu dana mlađi Gyula Schöpflin rođen je 1910. godine. Njegov put sjajno je započeo: osvojio je srednjoškolsko natjecanje, primljen je u Eötvös Collegium i već ga je gotovo i završio, samo što nije imao učiteljsku diplomu u rukama, kada je optužen u istoj onoj parnici u kojoj je optužen i Fejtő. Gyula Schöpflin se upleo u pisanje i širenje komunističkih letaka u Collegiumu. Objašnjenje za tu akciju koja se činila djetinjastom, ali je nosila doživotne posljedice bila je kriza početkom 1930-ih godina. Tijekom dugih šetnji i noćnih razgovora, studenti kolegija tražili su način kako bi se sudbina svijeta mogla okrenuti nabolje. „Danas već postoji izraz za ono što smo tada osjećali: otuđenje. Počeli smo analizirati i spoznavati povezanosti, postojao je u nama i osjećaj odgovornosti, ali nismo vidjeli izlaz, nismo znali gdje, ni kako bismo što učinili. Htjeli ne htjeli, sve više je u nama jačala ta romantična ideja da vlastito duhovno i tjelesno otkupljenje trebamo tražiti u radničkoj klasi, među snažnim, samouvjerenim muškarcima i djevojkama otvorenih očiju koje govore izravno i jasno.”⁹ Noću su stoga počeli čitati Schönsteinove bilježnice, Marxove, Engelsove i Lenjinove brošure, opis sovjetskog svijeta prema izdanjima Malika Verlaga, društvene reportaže Egona Erwina Kischea i Ilje Ehrenburga – i na kraju su se pronašli u marksizmu, u blizini skupine onih koji su ih upoznali s obrazovanim i osviještenim predstavnicima radništva. Takav je posrednik bio László Rajk. Gyula Schöpflin i njegovi prijatelji priključili su se i djelovanju Društva „Miklós Bartha”, upoznali se s Attilom Józsefom – sve je to vodilo ka pisanju letaka na sveučilištu, a potom ravno na policiju. Dana 13. lipnja 1932. pozvonili su na vrata građanskog stana Schöpflinove obitelji u Ulici Attila, te su uslijedila ispitivanja.¹⁰ Nakon što je Aladar Schöpflin povukao svoje najbolje odvjjetničke veze, izbjegnuta je zatvorska kazna, ali sin pred kojim je stajala svijetla budućnost nije mogao dobiti učiteljsku diplomu. Najljepši primjer liberalizma jednog oca odlomak je iz ispovijedi (možda početak pisma) koji je Aladár Schöpflin tih

⁸ Fejtő Ferenc, „Fegyverszünet”, *Szép Szó* 1, br. 3. (1936): 231–233.

⁹ Schöpflin Gyula, *Szélkiáltó. Visszaemlékezés* (Budapest: Magvető–Pontus, 1991), 52.

¹⁰ Schöpflin, *Szélkiáltó*, 52–59.

dana, u vrijeme tih događaja stavio na papir. „Naravno, potpuno smo preneraženi, mi roditelji, zbog te opasnosti u koju se naš sin upleo i koja će utjecati na cijeli njegov budući život. Bili smo tako sretni i ponosni na njega, tako je krasan bio njegov početak! Udubio se u svoje studije (nečitljiva riječ – A. Sz.), na ispitima je postigao sjajne rezultate, bilo je posve izgledno da pred njime stoji lijepa znanstvena karijera, a sada... Ali ne mogu mu moralno suditi. On je dobar i pošten mladić, ako je nešto učinio, onda je to napravio iz mladenačkog idealizma, iz romantike jednog gorljivog, nadarenog djeteta. Ako njegov um i jest (nečitljiva riječ – A.Sz.) zbog nedostatka životnog iskustva i prosudbe, njegovo je srce, to znam, ostalo čisto. Koliko se god njegovo poimanje svijeta udaljilo od mog, mogu reći samo ovo: dobro je on dijete, pošteno je on dijete! Vjerujem da će se oporaviti od ove komunističke infekcije, osim ako sada ne budemo od njega učinili neukrotiva revolucionara. U utorak u podne, kada sam na policiji mogao razgovarati s njime, rekao sam mu: Znaj, što god da ti se dogodi, tvoj otac i tvoja majka su uz tebe. Od tebe samo želim da se ponašaš kao džentlmen. To mi je obećao, a ja vjerujem da će održati riječ.”¹¹ (U Fejtövim memoarima također postoji referenca glede toga da mu njegov otac ništa nije zamjerio kada su ga pustili iz zatvora i kada ga je u Nagykanizsi prvi put prigrlio k sebi.¹²) Prema sjećanjima Gyule Schöpflina ostalima je rekao i ovo: „drago mi je što se moj sin priklonio lijevoj, a ne desnoj strani.”¹³ Otac je zamolio svoga prijatelja i kolegu iz časopisa *Huszadik Század* (Dvadeseto stoljeće), građanskog radikala Rusztema Vámbéryja da brani njegova sina, koji je to odbio kao nepromišljenost koja će jamačno razjariti tužitelje. Vámbéry je potražio jednog korektnog odvjetnika, suživljenog sa sustavom, te je njemu povjerena obrana Gyule Schöpflina. Izbjegao je zatvor.

Gyula Schöpflin je 1936. u legalnom komunističkom časopisu *Gondolat* (Misao) objavio svoju *Ispovijest* pod umjetničkim imenom István Nagypál¹⁴. Na promjenu imena potakao ga je duhovni značaj koji je njegov otac imao u mađarskom intelektualnom životu. Što o sebi i svojim odlukama govori István Nagypál u tom eseju? Polazišna točka bila je postavljena visoko, no dodatni pritisak stvaralo je i naslijeđe: „Potekao sam iz najboljeg sloja mađarskog građanstva te sam uvijek živio među ljudima koje se može voljeti i poštivati.”¹⁵ Ipak je htio emigrirati iz svojeg rodnog miljea i samostalno potražiti smisao života, daleko od roditelja. Po vlastitoj samodefiniciji: „intelektualac sam i socijalist”. Sažetost i kratkoća te rečenice dobiva obrazloženje u eseju. Prvu polovicu tvrd-

¹¹ Rukopis, u posjedu autorice rada.

¹² François Fejtö, *Od Budimpešte do Pariza...*, 61, 63.

¹³ Usmena izjava Gyule Schöpflina autorici rada 30. svibnja 2000.

¹⁴ Vidi: Schöpflin Gyula, *Marokszedés. Esszék, tanulmányok és még sok minden más* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000), 9–16.

¹⁵ Schöpflin, *Marokszedés*, 9.

nje, „intelektualac“, više ne izriče s podsmjehom kako je to činio ranije, već kao istinu pretrpljenu „tokom dugih godina intelektualnog sazrijevanja“. Shvatio je da je „dio »intelektualne elite« vladajućih klasa i unatoč svim mojim težnjama, u moju krv i kosti urezala se slika svijeta te klase, tog sloja, zajedno sa snagom što oblikuje čovjeka, snagom tradicije i krivnje, ograničenja i pravila igre. Kupaonica i čisti ovratnik jednako su tako dio mog života, kao i citat iz Aranya, ili poneki Homerov stih, sve to i nehotice povezujem dok mi naviru riječi i misli [...] U naslijeđe sam dobio privrženost prema dobrom životu i udobnosti, kao i bezobzirnost koja ide uz to; razumijevanje prema ljudima i nedostatak fanatične mržnje.“¹⁶ Tekst se gotovo doslovno podudara s Fejtövom potrebom za građanskim blagostanjem, premda nije tako plastično razrađen, prozno-poetički i ritmički oblikovan kao kod Fejtöa. Usklađenost životne stvarnosti radnika – prisjetimo se samo proleterskih pjesama Attila Józsefa (i npr. *Hazám* [*Moja domovina*] koja je nastala kasnije) – i građanskog načina života, te pitanja savjesti bila su izražena u tom razdoblju. U formi romana to je kasnije razradio Tibor Déry u djelu *Befejezetlen mondat* (Nedovršena rečenica) koji je počeo pisati 1934. godine, no koji je objavljen tek 1947. Što se socijalizma tiče, tu je imenovanje pojma zanimljivo. Socijalist je, naime, izraz koji prikriva, ekvivalent za riječ komunist koju bi u javnosti bilo opasno koristiti. Socijalist je tako bio ustupak, privid, ali i neophodna gesta. Unatoč tome što su svi znali za legalni časopis komunističkog *Gondolat*. Međutim, postoji oštra razlika između Fejtöa i Gyule Schöpflina. Fejtö je u to vrijeme već bio socijaldemokrat, a Gyula Schöpflin komunist. U raspravama sa svojim ocem „u isti sam koš trpao pojednostavljene teze dogmatskog marksizma i žive, pokretne pojave: [moj bi otac često govorio] vi ste rimski katolici.“¹⁷ To upozorenje našlo se u središtu Schöpflinovih tadašnjih zdvajanja: mladiću probuđene svijesti tada je još bila potrebna pomoć materijalističkog duha povijesti kao sveobjasnidbenog duha.¹⁸ „...na mene je jednostavnost marksističke ideologije djelovala poput osvježavajuće hladne vode koja je jednim udarcem razjasnila sve razloge potonule u mrak i ponovo ispisala nejasne stranice povijesti.“¹⁹ U tekstu iz 1936. istovremeno osjećamo i značajnu distancu, Gyula Schöpflin nadišao je opće vrijednosti materijalističkog razmišljanja, gledajući na njega i s dvojmom. Sve do Rajkove parnice 1949. – Rajk je bio Fejtöv i Schöpflinov prijatelj unutar pokreta – vjerovao je da komunistički program za svoj cilj ima boljitak države i da je nešto više od nasilne želje za vlašću. Ono što je tekst Gyule Schöpflina – posebice tada kada je izašao – učinilo pikantnim je to što se usudio pisati o vlastitim „mučnim i negasivim minderwertigkeitovima“, općim strahovima, o potrazi za seksualno-

¹⁶ Schöpflin, *Marokszedés*, 15.

¹⁷ Schöpflin, *Marokszedés*, 14.

¹⁸ Schöpflin, *Marokszedés*, 12.

¹⁹ Schöpflin, *Marokszedés*, 12.

šću, usamljenosti. „Tipičan simptom puberteta jedna je vrsta »dvojnosti«: moj otmjeno odigrani odlazak iz zajednice, a u isto vrijeme goruća želja za nekom idealnom zajednicom bacali su me lijevo-desno i vukli gore-dolje po padinama oprečnih teorija.”²⁰ Nedostatak zajednice doveo ga je u blizinu jedne bratske skupine, očarala ga je, „jeftina romantika Hiriga Simona”, mentalitet stada.²¹ Kasniji književni prevoditelj, povjesničar književnosti, u vrijeme svoje emigracije u Engleskoj referent za Mađare iz '56. godine, prevoditelj samizdata na engleski – u mladosti je, kako opisuje, htio biti radnik, kolporter ili vozač, a mučila ga je i „opsesija samoubojstvom”.²² Usred svega toga, na površini je živio uzorni život s fantastičnim uspjesima u školi. Vidimo manje stabilnu osobnost, nego što je to bio Fejtö, no njegovo gorko traganje za duhovnom orijentacijom opčinjavajuće je i objašnjivo i drugim dobima. Taj neprekidni mučeničko-ispovjedni iskaz prema kraju dostiže višu točku raspoloženja, a ta je točka ponovo pandan Fejtövom pisanju, jednaka mu je skoro na razini riječi. „Građanin sam i to ću i ostati. No taj horizont mogu rastegnuti do te razine da postanem brat po oružju svima onima koji su, premda kao ljudi možda daleko od mene – na stranu naše mane – sa mnom jedno u toj borbi, ono što je njima puka egzistencija, meni je možda više od toga: neutaživa želja za širenjem duha.”²³

Primjer Gyule Schöpflina dovodi nas do Pála Ignotusa, koji je također odrastao uz slavnog oca. „Predstavljanje” Pála Ignotusa pojavilo se na stranicama časopisa *Szép Szó* (Lijepa riječ) gotovo istog dana kad i opis Schöpflinova buđenja svijesti. Bio je to podnaslov njegova ispovjednog autoportreta u drugom broju novoga časopisa.²⁴ Ignotus je bio devet, odnosno deset godina stariji od Fejtöa i Schöpflina. U tom životnom razdoblju nije nimalo beznačajno što je jedan od njih već blizu 35. godine, dok su ranije spomenuta dvojica tragača za vlatitim putem, jedno desetljeće mlađi. Najmlađi Ignotus – unuk Lea Veigelsberga²⁵, pripadnik treće generacije inteligencije – tada je već sko-

²⁰ Schöpflin, *Marokszedés*, 10.

²¹ Tridesetih su se godina u sveučilišnim dvoranama više puta pojavile prijeteće, antisemitske poruke s potpisom (fiktivnog) Simona Hiriga ili Ébredő Magyarok (Mađari koji se bude) upućene židovskim studentima. (Na jidišu „hirig” znači krvavi sukob.) Godine 1927. jednom su prilikom samo u jednom danu, i to samo u centru grada, zbog premlaćivanja židova, 174 židovska studenta odvezena u bolnicu Rókus. Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Wayne: State University Press, 1996), 505–506.

²² Schöpflin, *Marokszedés*, 13.

²³ Schöpflin, *Marokszedés*, 16.

²⁴ Ignotus Pál, „Elevenek és holtak (Arckép-sorozat) I. Bemutakozás”, *Szép Szó*, 1, 2. sz. (1936): 122–132.

²⁵ Leó Veigelsberg (1839–1907) po struci liječnik, a po zanimanju novinar, zamjenik glavnog urednika, a potom glavni urednik *Pester Lloyd*a. Njegov otac – Joachim Feigelsberg – bio je rabin. Lea Veigelsberga leksikoni spominju kao pripadnika prve generacije intelektualaca među mađarskim židovima. Njegov sin Hugó Veigelsberg [javnosti poznat pod imenom Ignotus] (1869–1949) bio je publicist, urednik, od 1891. suradnik časopisa *A Hét* (Tjedan), od 1902. *Magyar Hírlap* (Mađarski vjesnik), 1908. jedan je od osnivača časopisa *Nyugat*. Tako je mlađi Ignotus intelektualac treće generacije mađarskih židova.

ro destljeće i pol suradnik časopisa *Esti Kurír* (Večernji kurir), objavljivao je u časopisima *Nyugat* (Zapad) i *A Toll* (Pero), te je 1936. godine bio jedan od osnivača časopisa *Szép Szó*. Taj je čin dijelio (i) s Fejtöm. Svemu je tome pret hodila blaga neodlučnost, po očevom savjetu Pál Ignotus trebao se pronaći u trgovačkoj profesiji, krenuti nekakvim „korisnim”, jednosmislenim životnim putem. Prije nego što je učvrstio svoju poziciju novinara, to jest „po klasičnom shvaćanju poziciju raskalašene egzistencije”, bio je „pripravnik u poduzeću za uvoz i izvoz, neuspjeli volonter na probnom roku u špediterskom poduzeću, knjigovođa u kasnije propalim bankama, referent za određivanje paritetne vrijednosti, nezaposleni činovnik u Berlinu, Beču i Budimpešti”.²⁶ No pobijedilo je obiteljsko naslijeđe, životni put na kojemu se djeluje u javnosti i utječe na javno mnijenje. To je inače Gyuli Schöpflinu u njegovom pozivu manje uspjelo, on je radio u uredu tvornice tekstila u Budakalászu, nije živio od honorara za napisane eseje, studije i prijevode.

Ignotus se razlikovao od Fejtöa i Gyule Schöpflina, u više je pogleda bio kverulant. Kao što je sam o sebi rekao, „polemiziranje je moj najdraži sport”.²⁷ Što li je motiviralo njegov autoportret? Možda Fejtövo „sentimentalno putovanje” planirano i objavljeno u idućem broju, možda dojmljivo predstavljanje pred čitateljima, naime i njegov je otac, koji je živio u emigraciji, pisao u istom tom broju časopisa.²⁸ Nema tog (sinovskog) poštovanja u koje se ne bi umiješala, koliko god malena bila, otvorena ili skrivena namjera za nadmetanjem. I ne zaboravimo, Pál Ignotus tada je već bio dijelom javnih rasprava velikog odjeka s piscima, pripadnicima narodnog pokreta pisaca.

Piše provokativno, rječito, najprije opisuje svoj vanjski izgled, gotovo uživajući, svoj autoportret ocrtava hladno, čineći ga antipatičnim (grbavi nos, blago izduženo uho, blago ukoso spuštена donja usna, dječjački mekana brada, dugačka potkoljenica, ali nezgrapna, itd.). Ne govori ni riječi o svom domu, ali zato bogato piše o svojim iskustvima u vanjskom svijetu. Štoviše u jednoj plastičnoj, pjesničkom snagom prikazanoj slici nekako ovako: „stari hrast u romanesknom parku ne može biti izranjavan tolikim monogramima, koliko ja ozljeda nosim na površini svog srca” – i ne krije da su ozljede snažno izbijale, a u njihovoj je osvetti „podmukao i nemilosrdan”.²⁹ Individualist – što ne iznenađuje jer Pála Ignotusa nisu dirale kolektivne misli i ideje. Ironično citira komentar u vezi s tim: „pročitao sam prošli put u jednom izvrsnom tekstu da sam hladan, da nemam ni jedan jedini »kolektivni refleks«. Isprva sam bio za-

²⁶ Ignotus, „Elevenek”, 122.

²⁷ Ignotus, „Elevenek”, 123.

²⁸ „Stari” Ignotus pojavio se u prvom broju časopisa *Szép Szó* s jednom pjesmom, u drugom je razradio jednu vijest iz *Züricher Zeitunga* pod naslovom *Autoritás és hierarchia* (Autoritet i hijerarhija), taj se tekst dotaknuo obnove katoličke Crkve, a javljao se i u sljedećim brojevima, najčešće s tekstovima na prvoj stranici.

²⁹ Ignotus, „Elevenek”, 125.

čuđen ovim laskavim ukorom: dakle tako dobro igram svoju ulogu? Jer ne poričem da čeznem za suzdržanošću, kao što dijete odgajano u sirotištu čezne za toplinom obiteljske peći.”³⁰ Inverzivna usporedba je sjajan pogodak. Međutim, on nije zadovoljan svojom pozicijom outsajdera, što se može protumačiti kao poruka namijenjena njegovim sugovornicima u polemici da na one koji prihvaćaju individualističke, kapitalističko-liberalne principe gledaju shematski i osporavaju im kolektivni osjećaj. Ali ovu ispovijest piše i s dozom ironije: „... kad bih barem mogao željeti samoću! Kad bih barem i u duši mogao biti osamljeni putnik među ljudima, distancirani sladokusac zajedničkog suživota! Kad bih se bar mogao osloboditi iz kaljuže lažnog instinkta, emocionalne podčinjenosti!”³¹

I Ignotus se puno bavio svojim vezama sa ženama, toga se sada nećemo doticati, premda je prirodno da to, kao i kod Fejtöa, pripada njegovom poimanju „potpunog” čovjeka, dok se kod Schöpflina naprotiv združuje s jakim osjećajem seksualne inferiornosti. Sada još samo jedna sažeta rečenica o tom odnosu. Ignotus koji je svoje djevičanstvo – prema običajima tog doba, premda nema mnogo onih koji su to pjesnički tematizirali – izgubio u bordelu o sebi govori ovako: „imam veliki apetit i nemam nikakvih kočnica” – zatim nabraja nekoliko veza, iz kojih međutim vidimo da je svaku ženu iskreno poštivao, i tijekom veze, ali i kasnije.³²

Zaključni dio portreta sadrži konačni iskaz njegova predstavljanja, piščevu *ars poetica*. Prema svemu skeptičan mladi urednik nikada nije sumnjao u to da je pisac. „Za mene je to pitanje života, samorazumljiva i neopoziva stvar, kao što je disanje i probava.”³³ Nije čeznuo za tim putem, piše, a kao što smo vidjeli i otac ga je drukčije usmjeravao. Sklonost pisanju potvrđuje se prije nego što čovjek u ruku uzme olovku: „potvrđuje se pored čaše piva i šalice crne kave, potvrđuje se u besciljnim lutanjima, u silovitim i kolektivnim uzdizanjima, potvrđuje se u osobnoj razdražljivosti kojom mladi čovjek prebire po svijetu tiskanih slova pa devet desetina osuđuje na prokletstvo, potvrđuje se u noćima provednima u bojažljivo oporom pijančevanju...”³⁴ Nabranje služi tek da steknemo dojam, čitamo jednako takav strastveni višegodišnji niz kao i kod Fejtöa. A na kraju konkluzija: „Obaveznom za sebe priznajem samo jednu moralnu zapovijed: ne povjerovati i ne napisati ono za što se ne mogu boriti. Boriti se tjelesnom hrabrošću, boriti se racionalnim dokazima, boriti se srcem, rječju i žuču. Moja logika je moja puževa kućica, moj način je moja utvrda.”³⁵

³⁰ Ignotus, „Elevenek”, 125.

³¹ Ignotus, „Elevenek”, 126.

³² Ignotus, „Elevenek”, 127.

³³ Ignotus, „Elevenek”, 130.

³⁴ Ignotus, „Elevenek”, 130.

³⁵ Ignotus, „Elevenek”, 131.

Navela sam tri autoportreta iz iste generacije, po mom sudu njihovo zajedničko svjedočanstvo iscertava još važnije stvari, nego što smo to do sada mislili. Ti su tekstovi u isto vrijeme individualne i kolektivne biografije, predoču jedan mogući put jedne međugeneracije, mlade inteligencije u međuratnoj Mađarskoj. U znanosti o književnosti još uvijek je malo istaknutih subjekata primijenjene prozopografije, u svom izlaganju i radu dala sam prijedlog za njihovu primjenu.³⁶ Sva su trojica iskusila mogućnost da budu optužena, dvojica čak i zatvor. Sva su trojica bila prisiljena emigrirati, ostvarenje njihova rada omogućio je slobodni zapadni svijet. Jednu su im stvar, međutim, uzele Francuska (od 1938. Ferencu Fejtőu i Pálu Ignotusu) i Engleska (tijekom rata, a zatim nakon 1956. isto tako Ignotusu, a od 1950. Gyuli Schöpflinu): mogućnost da književna djela pišu na mađarskom jeziku. Sva su trojica bila sudionici ideoloških borbi, posebice su se bavila političkom publicistikom, analizama vanjske politike i prevođenjem na strani jezik. Unatoč svim njihovim kasnijim međunarodnim uspjesima nalaze se popisu gubitaka pisane kulture mađarskog jezika.

Preveli Isabelle Kristović, Ružica Kovač, Dávid Karácsonyi, Ema Sabo
(*Rad je preveden u sklopu kolegija Književno prevođenje ak. god. 2018/19. Voditeljica: Kristina Katalinić*)

³⁶ Iz povijesne stručne literature prozopografije: Halász Gábor: „Portré és tabló” [1942], u svesku: Halász Gábor, *Válogatott írásai*, uredio, pogovor napisao i bilješke uredio Károly Véber. (Budapest: Magvető, 1959.), 646–651; Lackó Mihály, „Individuális és kollektív biográfia”, *Századvég* 4, br. 12 (2002): 97–102; Kövér György, „Biográfia és történetírás”, *Aetas* 15, 3. sz. (2000): 150–156; K. Horváth Zsolt, „A minden embernek kijáró különlegesség. Életrajzi konfigurációk a *microstoria* világában”, *Helikon* 48, 3. sz. (2002): 328–335.

Literatura

- Crossman, Richard. *The God that Failed*. New York: Harper & Brithers, 1949.
- Ćurković-Major, Franciska. „Zágráb képe Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című regényében”. *Tiszatáj* 56, 10. sz. (2002): 77–87.
- Fejtő, François. *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*. Prevela Melita Wolf, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.
- Gyáni Gábor. „Közmunka a Horthy-korban: az állami szociálpolitika megoldási kísérletei”. *História*, 33, br. 7. (2011): 30–33.
- Halász Gábor. *Válogatott írásai*. szerk., az utószót írta és jegyz. VÉBER Károly. Budapest: Magvető, 1959.
- K. Horváth Zsolt. „A minden embernek kijáró különlegesség. Életrajzi konfigurációk a *microstoria* világában”. *Helikon* 48. 3. sz. (2002): 328–335.
- Kövér György. „Biográfia és történetírás”. *Aetas* 15, br. 3. (2000): 150–156.
- Schöpflin Gyula. *Marokszedés. Esszék, tanulmányok és még sok minden más*. Budapest: Argumentum, 2000.
- Schöpflin Gyula. *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Budapest: Magvető–Pontus, 1991.
- Ungváry Krisztián. *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Pécs–Budapest: Jelenkor Kiadó–OSZK, 2013.

Fejtő Ferenc *Érzelmes utazása* – nemzedéki keretben

A tanulmány Fejtő Ferenc esszéregényét, az *Érzelmes utazást* két egykorú nemzedéki önvallomással hasonlítja össze, olyanokéval, akiket Fejtő maga is nemcsak, hogy ismert, de életük végéig, akkor már emigrációban eszmei és emberi barátság kötött össze. Fejtő Ferenc, Ignóus Pál és Schöpflin Gyula írásán jól tanulmányozható az a közérzet-tapasztalat, amely az első világháború után eszmélőket jellemzi. Mindhárom vallomásban közös nagyfokú – jelentős részben örökölt – polgári öntudat figyelhető meg, amelyet Fejtő esetében a szocialista-szociáldemokrata hang egészít ki, Ignóus esetében a polgári liberalizmus és individualizmus színez, Schöpflin Gyulánál a kommunista hit.

Kulcsszavak: esszéregény, vallomás, a világháború utáni nemzedék ideológiai útkeresése, szocializmus/szociáldemokrácia, liberalizmus, kommunizmus

03

SZÉCHENYI

Ágnes

Budapest

Fejtő Ferenc *Érzelmes utazása* – nemzedéki keretben

Az *Érzelmes utazás*, Fejtő Ferencnek ez a hitvallást is adó esszésorozata különösen kedves a horvát olvasók számára. A hely szelleme a zágrábi kötődés elemzését emelhetné a konferencia középpontjába. Erről Ćurković-Major Franciska egy kimerítően alapos tanulmányából szereztem tudomást.¹ Fejtő könyvének horvát vonatkozásban való egyediségét egy pillanatra sem kétségbe vonva, az „otthoni”, magyarországi, utódállami ideológiai tapasztalatot, kontextust, szöveggörnyezetet, közérzet-tapasztalatot vizsgálom, amelyben az megszületett. Feltárom, hogy milyen nemzedéki önvallomás-sorozatba illeszkedik, megkísérlem, hogy válaszoljak a kérdésre, miért születtek meg ezek a művek.

Fejtő naplóregénye a korszak kiemelkedő, a kánon részeként olvasott munkája mindmáig. S ez akkor is így volna, ha emigrációjából való visszatérésekor – 1989-ben, Nagy Imre temetésének hónapjában – nem ezzel a könyvvel akarta volna letenni névjegyét a magyar olvasók előtt. Meglátásom szerint az először részletekben közölt könyv nem kis mértékben hatott két kortársára, a nálánál idősebb Ignotus Pálra (1901–1978) és az egy esztendővel fiatalabb Schöpflin Gyulára (1910–2004). Mindketten olyan személyes, sőt nem egy vonatkozásban intim vallomástétellel jelentkeztek a nyilvánosság előtt, amilyenre a magyar irodalomban kevés a példa. Mivel a két, itt Fejtővel pár-

¹ Ćurković-Major Franciska, „Zágráb képe Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című regényében”, *Tiszatáj* 56, 10. sz. (2002): 77–87.

huzamba állított szövegek egybeolvasása még nem történt meg, kicsit hosszabban fogok idézni azokból. Az adott keretek között nem foglalkozhatom a műfaji kérdéssel, azzal, hogy milyen történeti előzményekre – a *confessio*, a *credo*, a *gyónás* változataira – megy vissza a három írás.² A három személyt a nemzedéki összetartozás mellett egybefűzi későbbi sorsa is. Mindhárman emigrációba menekültek. Fejtő és Ignotus egyszerre, együtt utaztak Párizsba 1938-ban, mert zsidó származásuk és politikai nézeteik veszélyt jelentettek, Fejtő egyik utolsó itthoni írása miatt nyomozni is kezdtek utána. Schöpflin Gyula 1949/50 fordulóján – a Rajk-per lényegét felismerő, potenciálisan őt is veszélyeztető fordulat nyomán – és mert addigra lépésről lépésre megszilárdult benne a kommunizmus elutasítása – mint a Magyar Népköztársaság stockholmi követe választotta az emigrációt.³ Hárman kapcsolatban voltak emigrációjukban is, a hatvanas évektől közreműködtek az *Irodalmi Ujság*, a *Magyar Füzetek* munkálataiban, egyeztettek a kívülről való fellazítási akciókban. A kommunizmustól – amelyben különböző mértékig, de mindhárman hittek – teljesen elfordultak, miközben baloldali (liberális vagy szociáldemokrata) hitüket megtartották.

Ismertek a Fejtőre (de a nagy események tekintetében közösen, mindhármukra is) vonatkozó eseménytörténeti és életrajzi háttér adatok: az 1930. szeptember 1-jei budapesti nagy munkástüntetés, a Bartha Miklós Társaság balra tolódása, 1932-ben Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése, az olyan könyvek hatása, mint Egon Erwin Kisch riportjai, Upton Sinclair, Romain Rolland, H. G. Wells, Ilja Ehrenburg, Ilf és Petrov, Gladkov regényei. Baloldali-kommunista körökben – ez Fejtő esetében a budapesti bölcsészkar marxista tanulmányi csoportját jelentette, többek között Rajk Lászlót, Mód Pétert, Olt Károlyt, Szász Bélát és Schöpflin Aladár fiát, Schöpflin Gyulát – ismerték Louis Fischer amerikai újságíró⁴ tudósításait az orosz-szovjet forra-

² Egy későbbi, terjedelmesebb vizsgálatban az önéletrajzírás elméleti megfontolásaival is újraolvasható a szöveg, de erre most nem térek ki, lévén céлом most az elsődleges, referenciális élményanyaghoz való viszonyulás.

³ 1946. febr. 1. és 1949. augusztus 20. között állt fenn a „második magyar köztársaság”, ezt követte a népköztársasági államforma. A fordulóponthoz néhány hónappal, 1950 januárjában „lépett ki” Schöpflin Gyula a „történelemből”. Schöpflin Gyula, *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*, (Budapest: Magvető–Pontus, 1991), 310–311.

⁴ Louis Fischer (1896–1970), amerikai–zsidó újságíró. Ifjan Palesztinába költözött, csatlakozott egy zsidó légióhoz. Az USA-ban egy New York-i hírgyűnékség munkatársa volt, majd Európába jött, Berlinből tudósított. A 20-as évek elején a Szovjetunióba költözött, bigott kommunista lett, amiért nyugaton többen támadták, Trockij egyenesen Sztálin ügynökének és hazugságkereskedőnek nevezte. Az ukrainai éhségségről Fischer azt mondta, az ukránok nacionalista aknamunkája volt az oka, a rendszer hibáját nem akarta látni. Részt vett a spanyol polgárháborúban is. Kiábrándulását követően szerepelt a hat ismert exkommunista (Arthur Koestler, Ignazio Silone, Richard Wright, André Gide, Stephen Spender és Louis Fischer) valómásait tartalmazó, *The God that Failed* (Editor Richard Crossman, New York: Harper & Brithers, 1949) című könyvben.

dalomról.⁵ Kísérletet tettek folyóiratok alapítására – az egyik ezek közül a *Valóság* volt, benne József Attila és Radnóti Miklós verseivel. A szerkesztést és a budapesti, pécsi egyetemi illegális röplapozást letartóztatás követte, Fejtő börtönbe került. Közben hatalomra jutott Adolf Hitler, mégpedig úgy, hogy a német kommunisták elárulták a német szociáldemokratákat és támogatták a kancellári poszt elnyerésében. A következő évben már Führernek kellett hivatalosan is szólítani, Wagner Rienziének – „Heil, Rienzi!” – mintájára „Heil Hitler!”-rel köszönteni. Fejtő közel 11 hónapnyi börtönbüntetéséből szabadulva, 1933 májusában, este még a moszkvai rádió magyar adását hallgatta és a szertartásosan felcsendülő Internacionálé még mindig meghatotta.⁶

1934 nyarán – belefáradva a börtön okozta megrázkódtatásba, ami nagykanizsai családját is megviselte, valamint a megcélzott tanári diploma megszerzésének megakadályozásába, ami ellehetetlenítette egzisztenciateremtési kísérleteit, azon a Magyarországon, ahol létrehozták a keresztények számára segítséget nyújtó Állástalan Diplomások Országos Bizottságát, az ÁDOB-ot – mindennek ellenére egy jugoszláviai utazásra határozta el magát.⁷ Családlátogatásra és tengeri pihenésre. Ez persze egy olyan szellemi étvággal rendelkező intellektusnak, mint Fejtő, tele volt találkozással, például Vladko Mačekkel és Miroslav Krležával. Az életrajzi fonalat azonban elejtjük, s inkább arra összpontosítunk, hogy milyen ideológiai-életvezetési következtetésekhez, végszóhoz vezetett az egy hónapnyi nyári utazás. Értéke ennek a konklúzióknak annál fontosabb, mert egy életen át kitarított Fejtő a Raguzában – az első publikációban még nem Dubrovnik szerepel (!) – született gondolat, világnézet mellett. Szociáldemokrata fordulata után íródott a vallomás. „Lesz benne szabadság, alkalom az eretnekségre, amelyre hajlamom van; s lesz benne fegyelem, ami nélkül a szabadság bomlás és léhaság. Lesz benne lehetőség a szövetkezésre, a közösségre, s ugyanakkor a higiénikus magányosságra is. Függetlenség az előítéletektől, az előírásoktól, s ugyanakkor alázatos főhajtás olyan végső igazságok előtt, amelyek nélkül nem érdemes élni. Lesz benne áhítat és gúny, az írásnak és az emberségnek együttes kultusza, okos bátorság és kellő gyávaság, kiegyensúlyozottság és tapogatózás. Azt hiszem, megértettem a nyugati szellemet, amelynek titka éppen ez az egyensúly a romboló és építő

⁵ Fejtő Ferenc, *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* (Budapest: Magvető, 1990), 97.

⁶ Fejtő, *Budapesttől Párizsig*, 110.

⁷ „1930-ban a főváros 250 ezer pengőt irányzott elő 600 munkanélküli szellemi foglalkozású budapesti lakos szükségmunkásként való alkalmaztatására úgy, hogy öt hónapon át végzett munkájuk fejében havi 80 pengő segélyben részesítse őket, nyolcezen jelentkeztek a munkára.” Gyáni Gábor, „Közmunka a Horthy-korban: az állami szociálpolitika megoldási kísérletei”, *História* 33, 7. sz. (2011): 32. 1936-ban 34.500 állástalan diplomás volt Magyarországon. Ungváry Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege: diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944* (Pécs–Budapest: Jelenkor Kiadó, 2013), 177.

magatartás között. Ahhoz, hogy az ember alkosson, szükség van türelmes józanságra, de valami örületre, valami hitre is. Világnézetemben gondoskodom ilyen szükséges örületről is, néhány megrögzött ideáról, melyről nem akarok lemondani. Ilyen »fixa idea« az, hogy azonosítom magam a póruljártak s általában a szegények ügyével. Örület ez, mert származásomra, műveltségemre s igényeimre polgár vagyok, mert szeretem a polgári kényelmet, kételyt és biztonságot, a polgári étrendet és önérzetet, a második osztályú fülkét, a földszintek első sorait.” S végül ezzel a paradoxonnal vegyített ellentétben összegzi, kicsoda is ő, mi is ő tulajdonképpen: „igénymilliomos és zsebproletár”.⁸ Polgári családja, könyvkiadó és könyvkereskedő liberális szellemiségű apja vesztett a Monarchia szétdarabolásával, Nagykanizsa háttérének elvesztésével, majd a válság következményei is súlyosan érintették. Ott állt a börtönfolyosón, amikor fiát elvezették, és inkább büszke volt rá, mint nem.

Fejtőnél egy évvel volt fiatalabb Schöpflin Gyula, ő 1910-ben született. Pályája fényesen indult: középiskolai tanulmányi versenyt nyert, felvételt az Eötvös Collegiumba, s már majdnem végzett, szinte kezében volt a tanári diplomája, amikor ugyanazon perben, mint Fejtőt, őt is megvádolták. Schöpflin Gyula belekeveredett a collegiumi kommunista röplapozásba. E mögött a gyermeknek látszó, de élethosszig tartó következményekkel járó akció mögött az 1930-as évek elejének válsága a magyarázat. Hosszú séták, éjszakai beszélgetések során keresték a collegisták, hogyan lehetne a világ sorsát jobbra fordítani. „Ma már van szakkifejezés arra, amit akkor éreztünk: elidegenedés. Kezdünk boncolni és felismerni az összefüggéseket, volt is felelősségérzet bennünk, de nem láttunk kiutat, nem tudtuk, hol, mit tehetnénk. Hogyan, hogyan nem, egyre inkább erőt vett rajtunk az a romantikus idea, hogy saját szellemi és testi megváltásunkat a munkásosztályban kell keresni, erős, magabiztos férfiak és nyílt szemű, közvetlen, nem selypegő lányok között.”⁹ Ebből következően éjszakánként a Schönstein-füzeteket kezdték olvasni, Marx, Engels és Lenin röpiratait, a Malik Verlag kiadványai alapján a szovjet világ leírását, Egon Erwin Kisch és Ilja Ehrenburg társadalmi riportjait – s végül a marxizmusnál találták magukat. És annak az emberi csapatnak közelségében, akik megismertették őket a művelt és öntudatos munkásság képviselőivel. Ilyen közvetítő volt Rajk László. Schöpflin Gyula és barátai bekapcsolódtak a Bartha Miklós Társaság munkájába is, megismertek József Attilával – s mindez az útkeresés az egyetemi röplapozáshoz, és egyenesen a rendőrségre vezetett. 1932. június 13-án csöngettek a Schöpflin-család Attila utcai polgári lakásán, s jöttek a kihallgatások.¹⁰ A börtönbüntetést sikerült elkerülni, miután Schöpflin Aladár a legjobb ügyvédi kapcsolatokat vette igénybe, de fényesen induló fia nem

⁸ Fejtő Ferenc, „Fegyverszünet,” *Szép Szó* 1, 3. sz. (1936): 231–233.

⁹ Schöpflin Gyula, *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*, (Budapest: Magvető–Pontus, 1991), 52.

¹⁰ Schöpflin, *Szélkiáltó*, 52–59.

kaphatott tanári diplomát. Az apa liberalizmusára legszebb példa egy vallo-mástöredék (talán levélkezdemény), amit frissiben, az események történetkor vetett papírra Schöpflin Aladár. „Természetesen a végsőig le vagyunk sújtva, mi szülők, a miatt a veszedelem miatt, a melybe a fiúnk belekeveredett és a mely ki fog hatni az egész további pályájára. Annyi örömünk és büszkeségünk volt benne, olyan pompás volt az indulása! A tanulmányaiba [olvashatatlan szó – Sz. Á.] belemélyedt, vizsgáit ragyogó eredménnyel letette, minden ki-látás megvolt rá, hogy szép tudományos pálya áll előtte és most... De nem tudok erkölcsileg ítélni felette. Jó fiú, becsületes fiú, ha elkövetett valamit, ifjúi idealizmusból, egy forrongó, tehetséges gyerek romantikájából tette. Ha az esze [olvashatatlan szó – Sz. Á.] is élettapasztalat és ítélet hiánya miatt, a szíve, tudom, tiszta maradt. Csak azt mondhatom, akármennyire messze tá-volodott világfelfogása az enyémtől: jó gyerek az, becsületes gyerek az! Bízom benne, hogy ezt a kommunista infekciót kiheveri, hacsak most nem csinálunk belőle megátalkodott forradalmárt. Kedden délben, mikor a rendőrségen sza-bad volt vele beszélnem, azt mondtam neki: Tudd meg, hogy akármilyen lesz is veled, apád-anyád melletted áll. Csak azt kívánom tőled, viselkedj gentleman módjára. Ezt megígérte és bízom benne, hogy meg is fogja tartani szavát.”¹¹ (Fejtő memoárjában is van utalás arra nézve, hogy apja egyetlen szó szem-rehányással sem illette, amikor kiszabadult a börtönből és Nagykanizsán elő-ször magához ölelte.¹²) Schöpflin Gyula emlékezete szerint azt is többeknek mondta, „örülök, hogy a fiam balra, s nem jobbra lengett ki”.¹³ Az apa barátját és a *Huszdik Század*nál kollégáját, a polgári radikális Vámbéry Rusztemet kérte fel fia védelmére, aki ezt mint a vádlókat ezer százalékosan felbőszítő meggondolatlanságot utasította vissza. Vámbéry keresett egy a rendszerbe beágyazott korrekt ügyvédet, s őrá bízta Schöpflin Gyula védelmét. A börtönt elkerülte.

Schöpflin Gyula 1936-ban a kommunisták legális folyóiratában, a *Gondolat*-ban tette közzé *Önvallomását*, írói nevének Nagypál István.¹⁴ A névváltozás-ra apjának a magyar szellemi életben betöltött szellemi súlya ösztökélte. Mit mond magáról és döntéseiről esszéjében Nagypál István? Kiindulópontja ma-gasan volt, de nyomasztotta is az örökség: „A magyar polgárság legjava réte-géből eredtem, és mindig olyan emberek között éltem, akiket szeretni és be-csülni lehet.”¹⁵ Mégis emigrálni akart születési beágyazottságából és önállóan megkeresni az élet értelmét a szüleitől eltérő közegben. Öndefiníciója szerint:

¹¹ Kézirat, a szerző birtokában.

¹² Fejtő, *Budapesttől Párizsig*, 107. és 110.

¹³ Schöpflin Gyula szóbeli közlése a szerzőnek 2000. május 30.

¹⁴ Kötetben ld. Schöpflin Gyula, *Marokszedés. Esszék, tanulmányok és még sok minden más* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000), 9–16.

¹⁵ Schöpflin, *Marokszedés*, 9.

„[i]ntellektuel vagyok és szocialista.” A mondat tömörsége és rövidege nyer indoklást az esszében. A tétel első felét, az intellektuelt már nem öngúnyal mondja, mint mondta korábban, hanem „a szellemi pubertás hosszú esztendőin át” megszenvedett igazságként. Rájött, hogy „részesen az uralkodó osztályok »szellemi elitjének«, s minden rugózásom ellenére is a vérembe, a csontomban evődött ennek az osztálynak, rétegnek világképe, tradíciók és terheltségek, gátlások és társadalmi játékszabályok embert formáló erejével. A fürdőszoba és a tiszta gallér éppen úgy hozzám tartoznak, mint az Arany-idézet, vagy Homérosz egy-egy sora, amit önkéntelen is asszociálok felöltő szavak, gondolatok során [...] Örökségül kaptam a jó élet és a kényelem szeretetét s az evvel járó kíméletlenséget; az emberek megértését s a fanatikus gyűlölet hiányát.”¹⁶ A szöveg közel szó szerinti egyezést mutat Fejtő polgári jól-lét igényével, bár nincs olyan plasztikusan kibontva, prózapoétikailag, ritmikusan megformálva, mint Fejtőnél. A munkásvalóság – gondoljunk csak József Attila proletárverseire (és pl. az utóbb keletkezett *Hazámra*) – és a polgári életforma összehangolása, a lelkiismereti kérdések kiáltóak voltak a korban. Regényben utóbb ezt Déry Tibor bontotta ki a *Befejezetlen mondat* című regényében, melyet 1934-ben kezdett írni, de csak 1947-ben jelent meg. Ami a szocialistaságot illeti, itt a fogalom megnevezése az érdekes. A szocialista ugyanis fedőkifejezés, a kommunista megfelelője, amit a nyilvánosságban veszélyes lett volna használni. A szocialista így engedmény volt, látszat, ám szükséges gesztus. Annak ellenére, hogy a *Gondolat*ról mindenki tudta, a kommunisták legális folyóirata. Itt azonban Fejtő és Schöpflin Gyula között éles különbség van. Fejtő ekkor már szociáldemokrata, Schöpflin Gyula kommunista. Apjával való vitáiban, amikor „a dogmás marxizmus szimplifikált tételeivel skatulyáztam el élő és mozgó jelenségeket: [apám gyakran mondta] római katolikusok vagytok.”¹⁷ A figyelmeztetés beletalált Schöpflin ekkori vívódásainak közepébe: az eszmélő fiúnak akkor még arra volt szüksége, hogy a történelem materialista szelleme mindent megmagyarázó szellemként segítse.¹⁸ „...mint üdítő hidegvíz hatott a marxista szemlélet egyszerűsége, amely egycsapásra megmagyarázott minden sötétbe süllyedt okot, és újjáírta a történelem értetlen lapjait.”¹⁹ Az 1930-as megfogalmazásban ugyanakkor érezzük a jelentős distanciát is, azt, hogy Schöpflin Gyula túlfutott a materialista alapú gondolkozás általános érvényességén, és kétellyel tekintett rá. Egészen 1949-ig, a Rajk-perig – Rajk Fejtőnek és Schöpflinnek is mozgalmi barátja volt – hitt abban, hogy a kommunista program az ország felemelését célozza, hogy több erőszakos hatalmi vágynál. Ami Schöpflin Gyula szövegét – különösen akkor, amikor megjelent – pikánsná

¹⁶ Schöpflin, *Marokszedés*, 15.

¹⁷ Schöpflin, *Marokszedés*, 14.

¹⁸ Schöpflin, *Marokszedés*, 12.

¹⁹ Schöpflin, *Marokszedés*, 12.

tette, amit saját „kínzó és olthatatlan minderwertigkeit”-jéről, általános félnépszerűségről, ebbe beágyazott szexuális útkereséséről, magányosságáról le mert írni. „Tipikus pubertás tünet egyfajta kettősség: előkelőnek megjátszott elvonulásom a közösségtől, s ugyanakkor égő vágyam egy ideális közösség után, ide-oda dobált és ellentétes elméletek lejtőin csúszkáltatott föl és le.”²⁰ A közösség hiánya egy bajtársi egyesülethez is közel vitte, elkapta „Hirig Simon olcsó romantikája”, a csordaszellem.²¹ A későbbi műfordító, irodalomtörténész, utóbb angliai emigrációjában az 56-os magyarok ügyeinek intézője, szamizdat kiadványok angolra fordítója – ifjan, mint leírja, munkásnak, rikkancsnak vagy sofőrnek akart menni, s gyötörte „a kényszerű öngyilkosság rögeszméje” is.²² Mindezen közben, a felszínen példás életet élt, remek iskolai előmenetellel. Kévéssé stabil személyiséget látunk, mint Fejtő esetében, de megejtő és más korok számára is megértető a szellemi orientáció megkeseredett keresése. A végig gyöttrődő-gyónó vallomás a vége felé magasabb hangulati pontra ér, s ez a pont ismét Fejtő megfogalmazásának pandanja, párja szinte a szavak szintjéig. „Polgár vagyok és az is fogok maradni. De ezt a horizontot ki tudom tágítani annyira, hogy fegyvertársa legyek mindazoknak, akik ha távol is állnak tőlem emberileg – hibánkon kívül – egyek velem abban a küzdelemben, ami nekik a pusztá lét, nekem talán több: a szellem kielégítetlen terjeszkedési vágya.”²³

Schöpflin Gyula példája átvezet minket Ignótus Pálhoz, aki ugyancsak egy nagyformátumú apa mellett nőtt fel.

Szinte napra Schöpflin eszmélésének leírásával jelent meg a *Szép Szó* oldalain Ignótus Pál „bemutakozása”. Ez volt az alcíme vallomásos önportréjának az új folyóirat második számában.²⁴ Ignótus 9, illetve 10 évvel volt idősebb Fejtőnél, Schöpflinnél. Ebben az életkorban nagyon nem mindegy, hogy egyikük már közel 35, míg az imént idézett két útkereső évtizeddel fiatalabb. Ekkor a legifjabb – Veigelsberg Leó²⁵ unokája, a harmadik generációs értel-

²⁰ Schöpflin, *Marokszedés*, 10.

²¹ A harmincas években az egyetemi termeken többször (a fiktív) Hirig Simon vagy az Ébredő Magyarok aláírással jelentek meg fenyegető, antiszemita üzenetek a zsidó hallgatók számára. (A jiddis 'hirig' jelentése vérre menő összeütközés.) 1927-ben egy ízben egy napon csak a fővárosban a zsidóverések miatt 174 zsidó egyetemistát vittek a Rókus kórházba. Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Wayne: State University Press, 1996), 505–506.

²² Schöpflin, *Marokszedés*, 13.

²³ Schöpflin, *Marokszedés*, 16.

²⁴ Ignótus Pál, „Elevenek és holtak (Arckép-sorozat) I. Bemutakozás”, *Szép Szó*, 1, 2. sz. (1936): 122–132.

²⁵ Veigelsberg Leó (1839–1907), eredeti végzettsége szerint orvos, foglalkozására nézve hírlapíró, a *Pester Lloyd* főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője. Az ő apja – Feigelsberg Joachim – rabbi volt. Veigelsberg Leót a lexikonok első magyar zsidó értelmiségi nemzedékhez tartozóknak mondják. Fia, Veigelsberg Hugó [közismert nevén Ignótus] (1869–1949) publicista, szerkesztő, 1891-től *A Hét* munkatársa volt, 1902-től a *Magyar Hírlapé*, 1908-ban a *Nyugat* egyik alapítója. Ekként lehetett a legifjabb Ignótus harmadik generációs zsidó–magyar értelmiségi.

miséginek számítható – Ignotus az *Esti Kurír* munkatársa majd' másfél évtizede, publikált a *Nyugatban* és *A Tollban*, s egyik alapítója volt a Szép Szónak 1936-ban. Ebben a cselekedetében Fejtővel (is) osztozott. Mindezt megelőzte némi tétováság, az apai javallat szerint Ignotus Pálnak a kereskedelmi pályán kellett volna megtalálnia önmagát, valamiféle „hasznos”, egyértelmű életutat befutnia. Mielőtt újságíróvá, azaz „a klasszikus felfogás szerint züllött egzisztenciává konszolidálódott”, volt „tanonc export-import vállalatnál, próbaidős és be nem vált volontaire [díjazás nélküli gyakornok – Sz. Á.] szállítmányozási cégnél, primanotista [könyvelő – Sz. Á.] azóta tönkrement bankokban, fogalmazójelölt pari érdekképviselőben, állástalan magántisztviselő Berlinben, Bécsben és Budapesten”.²⁶ De győzött a családi örökség, a nyilvánosság előtt futó, a közvéleményt befolyásolni akaró pálya. Ez egyébként Schöpflin Gyula számára hivatásszerűen kevésbé sikerült, a budakalászi textilgyárban irodistiként dolgozott, nem esszéi, tanulmányai, fordításai honoráriumából élt.

Ignotus Fejtőtől és Schöpflin Gyulától különböző, több szempontból kiveruláns személyiség. Ahogy magáról mondja, „kedvenc sportom a vitatkozás”.²⁷ Vajon mi motiválta önportréját? Talán Fejtő következő számba tervezett és ott közölt „érzelmes utazása”, talán egy erős névjegyletétel, hiszen emigrációban élő apja is publikált ugyanabban a lapszámban.²⁸ Nincs az a (fiú) tisztelet, amelybe ne vegyülne a rivalizálás bármily csekély nyílt vagy rejtett szándéka. És ne feledjük, Ignotus Pál ekkor már részese nagy visszhangú nyilvános vitáknak a népi írók mozgalmának tagjaival.

Kihívóan, jó svádával ír, így írja le először külsejét, szinte élvezzi, hogy tárgyilagosságával inkább ellenszenvenné rajzolja önképét (görbe orr, kissé elálló fül, kissé ferdére biggyedt alsó ajak, kisfiúsan puha áll, lábszára elég hosszú, de kecstelen stb.). Otthonáról nem szól egy szót sem, ellenben külvilági tapasztalatairól bőven ír. Még hozzá egy plasztikus, írói erővel láttató képben például így: „[ö]reg tölgyfa regényes parkban nem lehet annyi monogramtól fölsebezve, mint ahány sebet hordok én szívem kérgén” – s nem titkolja, hogy erősen felfakadnak belőle a sérelmek, s ezek megtorlásában „alamuszi és kegyetlen”.²⁹ Individualista – ami nem meglepő, hiszen Ignotus Pált a közösségi eszmék, ideák nem érintették meg. Ironikusan idézi az erre vonatkozó megjegyzést: „olvastam is legutóbb egy kitűnő írásban, hogy rideg vagyok, egyetlen »kollektív reflexem« nincs. Eleinte csodálkoztam ezen a hízelgő megrováson: hát ennyire jól játszom a szerepem? Mert nem tagadom, hogy vágyom

²⁶ Ignotus, „Elevenek,” 122.

²⁷ Ignotus, „Elevenek,” 123.

²⁸ Az „öreg” Ignotus a *Szép Szó* első számában egy verssel volt jelen, a másodikban a *Züricher Zeitung* egy híradását gondolta tovább *Autoritás és hierarchia* címmel, ez az írás a katolikus egyház megújulását érintette, s a további számokban is jelen volt, legtöbbször azok élén jelentek meg írásai.

²⁹ Ignotus, „Elevenek,” 125.

a ridegségre, ahogy a lelenházban nevelt gyerek a családi tűzhely melegére vágyakozhatik”.³⁰ Kitűnő találat az inverz hasonlat. Nem elégedett azonban kívülállóságával, amit értelmezhetünk akár vitapartnereinek szánt üzenetnek, hogy az individualista, kapitalizmuspárti liberális elveket vallókat sémaszerűen nézik és elvitatják tőlük a közösségi érzést. De ezt a vallomást is iróniával írja felül: „... bár tudnám kívánni az egyedüllétet! Bár tudnék lélekben is elszigetelt utazó lenni az emberek közt, távolságot tartó ínycence a társas együttlétnék! Bár tudnék megszabadulni a falka-ösztön lucskától, az érzelmi kiszolgáltatottságtól!”³¹

Ignotus is sokat foglalkozik a nőkhöz fűződő kapcsolatával, ezt most nem érintjük, bár az „egész” ember felfogásához itt is, mint Fejtőnél természetességgel hozzátartozik, ellenben Schöpflinnél a szexuális kisebbség erős érzésével társul. Most csak egy összefoglaló mondat erről a vonatkozásról. A szüzességét – a kor szokása szerint, de sokak által írói témává nem téve – egy bordélyban elvesztő Ignotus ezt mondja magáról: „nagy étvágyú vagyok és nincsenek gátlásaim” – majd elősorol néhány kapcsolatot, azonban ebből süt, hogy minden nőt őszintén tisztelt kapcsolatuk léte alatt is, utána is.³²

Bemutatkozásának definitív állítását portréjának befejező része tartalmazza, ez írói ars poeticája. A mindenben kételkedő fiatal szerkesztő abban, hogy ő író, sohasem kételkedett. „Életműködés ez számomra, magától értetődő és megmásíthatatlan, mint a lélegzétvétel és emésztés.”³³ Nem vágyott e pályára, írja, s mint láttuk, apja is másfelé terelte volna. Az íróság hamarabb dől el, minthogy az ember tollat venne a kezébe: „Eldől pohár sör és csésze fekete mellett, eldől a céltalan csatangolásban, a görcsös és társas elmélkedésben, eldől a személyes ingerültségben, mellyel a fiatal ember a nyomtatott betű világrendjét megrostálja és kilenctizedét kárhozatba parancsolja, eldől a félszeg fanyar, garasos korhelykedésben eltöltött éjszakákon...”³⁴ A felsorolás csak ízelítő, ugyanolyan szenvedélyes évelő sorozatot olvasunk, mint Fejtőnél. S a végén a konklúzió: „Erkölcsei parancsot csak egyet ismerek el magamra kötelezőnek: el nem hinni és le nem írni, amiért helytállni nem tudok. Helytállni testi bátorsággal, helytállni ésszerű bizonyítékkal, helytállni szívvel, szóval és epével. Az én logikám az én csigaházam, az én modorom az én váram.”³⁵

Három egyazon nemzedéki önportrét idéztem, megítélésem szerint együttes tanúságuk még sokkal fontosabbat rajzol ki, mint eddig gondoltuk. Egy-szerre individuális és kollektív biográfiák az írások, egy köztes nemzedék, a

³⁰ Ignotus, „Elevenek,” 125.

³¹ Ignotus, „Elevenek,” 126.

³² Ignotus, „Elevenek,” 127.

³³ Ignotus, „Elevenek,” 130.

³⁴ Ignotus, „Elevenek,” 130.

³⁵ Ignotus, „Elevenek,” 131.

két világháború közötti Magyarország fiatal értelmiségijeinek egy lehetséges pályáját mutatja föl. Az irodalomtudományban még kevésbé alkalmazott prozopográfia kitűnő alanyai, előadásomban és írásomban ennek alkalmazására tettem javaslatot.³⁶ Mindhárman megtapasztalták a vádhatóságot, ketten a börtönt is. Mindhárman emigrációba szorultak, munkásságuk kiteljesedését a szabad nyugati világ teremtette meg. Egyet azonban elvett tőlük Franciaország (1938-tól Fejtő Ferenc-től és Ignotus Páltól) és Anglia (a háború alatt, majd 1956 után ugyancsak Ignotustól, 1950-től Schöpflin Gyulától): a magyar nyelvű szépírás lehetőségét. Mindhárman az ideológiai küzdelmek részesei lettek, főképp politikai publicisztikával, külpolitikai elemzésekkel és idegen nyelvre fordítással foglalkoztak. Minden utóbbi nemzetközi sikerük ellenére a magyar nyelvű írásos kultúra veszteséglistáján szerepelnek.

³⁶ A prozopográfia történeti szakirodalmából: Halász Gábor: „Portré és tabló” [1942], kötetben: Halász Gábor, *Válogatott írásai*, szerk., az utószót írta és jegyz. Véber Károly. (Budapest: Magvető, 1959), 646–651; Lackó Mihály, „Individuális és kollektív biográfia”, *Századvég* 4, 12. sz. (2002): 97–102; Kövér György, „Biográfia és történetírás”, *Aetas* 15, 3. sz. (2000): 150–156; K. Horváth Zsolt, „A minden embernek kijáró különlegesség. Életrajzi konfigurációk a *microstoria* világában”, *Helikon* 48, 3. sz. (2002): 328–335.

Irodalom

- Crossman, Richard. *The God that Failed*. New York: Harper & Brithers, 1949.
- Ćurković-Major, Franciska. „Zágráb képe Fejtő Ferenc Érzelmes utazás című regényében”. *Tiszatáj* 56, 10. sz. (2002): 77–87.
- Fejtő Ferenc. *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Budapest: Magvető, 1990.
- Gyáni Gábor. „Közmunka a Horthy-korban: az állami szociálpolitika megoldási kísérletei”. *História*, 33, 7. sz. (2011): 30–33.
- Halász Gábor. *Válogatott írásai*. szerk., az utószót írta és jegyz. Véber Károly. Budapest: Magvető, 1959.
- K. Horváth Zsolt. „A minden embernek kijáró különlegesség. Életrajzi konfigurációk a *microstoria* világában”. *Helikon* 48. 3. sz. (2002): 328–335.
- Kövér György. „Biográfia és történetírás”. *Aetas* 15, 3. sz. (2000): 150–156.
- Schöpflin Gyula. *Marokszedés. Esszék, tanulmányok és még sok minden más*. Budapest: Argumentum, 2000.
- Schöpflin Gyula. *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Budapest: Magvető–Pontus, 1991.
- Ungváry Krisztián. *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Pécs–Budapest: Jelenkor Kiadó–OSZK, 2013.

Sentimentalno putovanje Ferenc Fejtőa – u generacijskom okviru

U radu se uspoređuje roman-esej *Sentimentalno putovanje* Ferenc Fejtőa s ispovijestima dvojice pripadnika piščeve generacije, koje Fejtő ne samo da je poznao, već ga je s njima do kraja života povezivalo, tada već u emigraciji, intelektualno i intimno prijateljstvo. U tekstovima Ferenc Fejtőa, Pála Ignotusa i Gyule Schöpflina lijepo se može ispitati iskustvo općeg ozračja karakteristično za intelektualce nakon Prvog svjetskog rata. U sve tri ispovijesti primjetljiva je zajednička visoka – dobrim dijelom naslijeđena – građanska osviještenost, u Fejtővom slučaju nadopunjena socijalističko-socijaldemokratskim tonovima, kod Ignotusa obojena građanskim liberalizmom i individualizmom, a kod Gyule Schöpflina komunističkom vjerom.

Ključne riječi: roman-esej, ispovijest, ideološko traženje puta poslijeratne generacije, socijalizam/socijaldemokracija, liberalizam, komunizam